

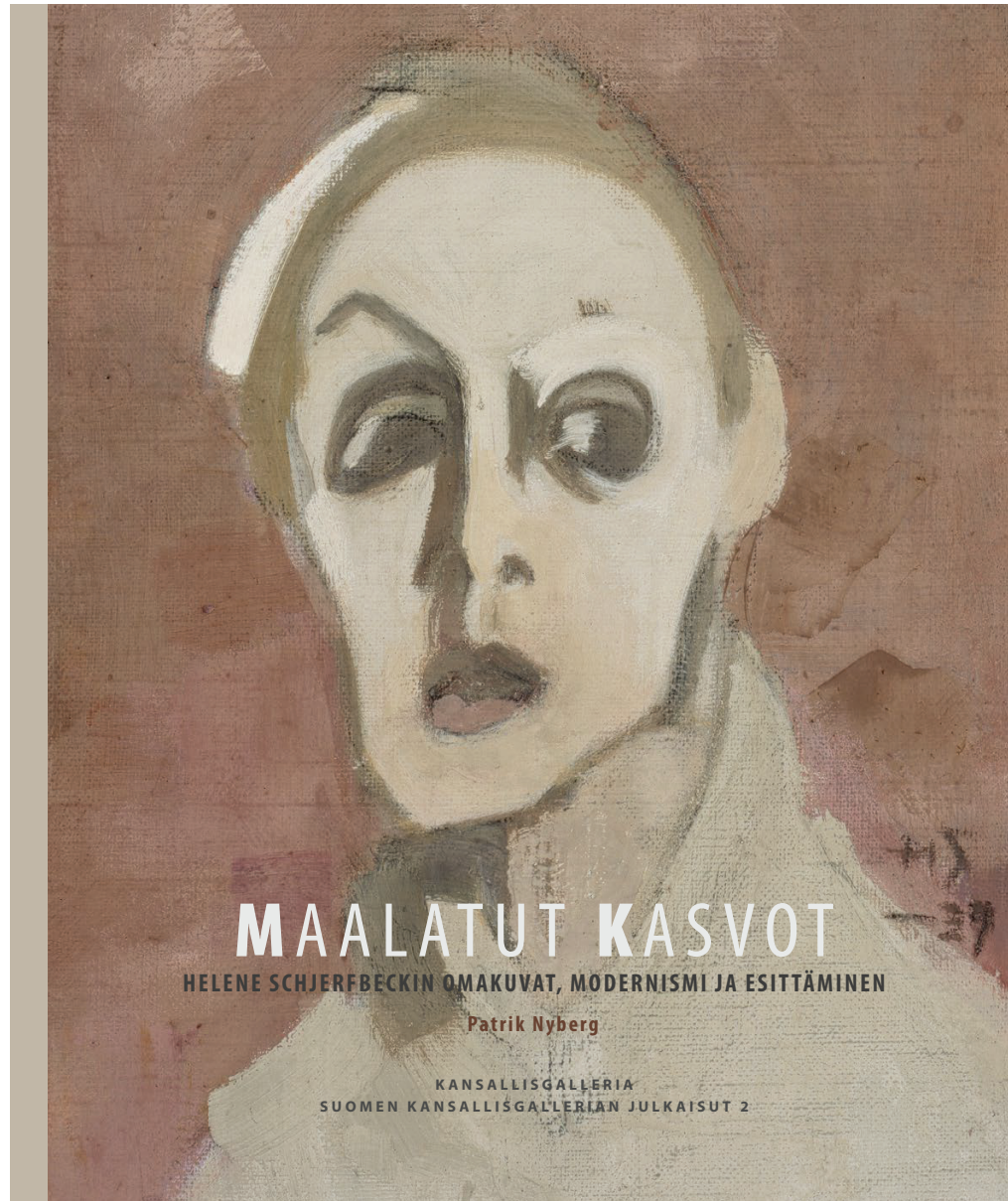
Miten omakuva esittää?

Marja Lahelma

Patrik Nyberg, *Maalatut kasvot: Helene Schjerfbeckin omakuvat, modernismi ja esittäminen*, Helsinki: Kansallisgalleria 2019, 239 sivua.

Patrik Nybergin lokakuussa 2019 ilmestynyt väitöskirja *Maalatut kasvot: Helene Schjerfbeckin omakuvat, modernismi ja esittäminen* rakentaa monitahoisien teoreettisen kudelman, jonka kautta Schjerfbeckin omakuva- taide näyttyy aivan uudella tavalla. Aiheensa puolesta tutkimus olisi tuskin voinut osua ajankohtaisempaan saumaan, sillä Schjerfbeck on juuri nyt pinnalla. Laaja taiteilijan tuotantoa esitellyt näyttely oli esillä Lontoon Royal Academyssa vuoden 2019 heinäkuusta lokakuulle, ja sen jälkeen näyttely siirtyi laajennettuna ja hieman eri muodossa Helsinkiin Ateneumin taidemuseoon. Nyt kun kansainvälinenkin huomio on tällä tavoin kohdistettu suomalaisten rakastamaan taiteilijaan, uudet näkökulmat ovat tervetulleita.

Schjerfbeckin laaja omakuvatuotanto on aina herättänyt erityistä kiinnostusta niin tutkijoiden kuin yleis-

sönkin keskuudessa. Nybergin tutkimus tuo kuitenkin selkeästi esiin aiempien tulkintojen puutteet. Vaikka Schjerfbeckin omakuvia on pidetty poikkeuksellisinä, niiden ominaislaatua on analysoitu yllättävän vähän. Omakuvia on tarkasteltu pääosin elämäkerrallisesta näkökulmasta, ja myöhäisissä omakuvissa vanhene- misen tematiikka on ollut tulkinnoissa tärkeässä osas- sa. Mutta mistä lopulta päätelemme Schjerfbeckin myöhäisten omakuvien esittävän vanhenevaa naista? Nybergin huomautus, ettei kuvissa itsessään ole mi- tään ikään tai vanhuuteen viittaavaa, on suorastaan silmiä avaava. Hän toteaaakin väitöskirjansa johdan- nossa, että tutkimuksen käynnistävänä voimana on ollut spontaani ihmettely Schjerfbeckin teosten äärellä. Taidehistorian perinteiset kysymyksenasettelut tun- tuivat rajoittavan tulkintamahdollisuuksia ja peittävän alleen teosten moniulotteisuuden. Jotta Schjerfbeckin omakuvien merkityksellisyys saisi ansaitsemansa pai- noarvon, niitä on luettava tavoilla, jotka ylittävät oma- kuvan vakiintuneet tulkintamallit. Samalla modernisti- nen kertomus itsessään asettuu kyseenalaiseksi.

Maalattu kuva

Schjerfbeckin omakuvien kriittinen tarkastelu tarjoaa- kin erinomaisen pohjan modernismin diskurssien uu- dellenarvioinnille, sillä ne eivät noudattele teleologista näkemystä modernismin kehityksestä esittävydestä kohti abstraktiota. Nybergin luennassa pelkän optisen havainnoinnin sijaan kuvista avautuu niiden materi-

aalisuuteen perustuva haptinen taso. Schjerfbeckin omakuvat etäännyvät mimeettisestä esittämisestä ja korostavat teoksen materiaalista ja aistimellista ole- musta. Esittävyys ja erityisesti henkilöaihe, kuitenkin säilyttävät merkityksensä.

Keskeiseksi Nybergin kirjassa nousee kysymys siitä, mihin Schjerfbeck omakuvissaan oikeastaan paikantuu. Onko hänen läsnäolonsa olennaisemmin kiinnittynyt kuvassa näkyvään hahmoon, vai ehkä pikemminkin maalaamisen materiaaliin jälkiin? Te- osten merkityksellisyttä ei haeta ulkoisista faktoista, kuten elämäkerrallisista seikoista, vaan tarkastelun keskiössä on teoksista itsestään kumpuava problema- tiikka. Kiinnittämällä huomion omakuvien esittämis- paan kytkeytyvään merkitysulottuvuuteen – eli siihen *miten* omakuva esittää – päästään käsiksi esittävien ja ei-esittävien omakuvien representaatiokriittiseen po- tentiaaliin. Omakuvien tapaa tuottaa merkityksiä lähes- tytään kiinnostavasti materiaalisuuden ja mimeettisen esittävyuden välisenä dynamiikkana. Nyberg kutsuu tätä tarkastelun kohteena olevaa ilmiötä *maalatuksi kuvaksi*. Tutkimus soveltaa luovasti jälkimodernin tai- teen käsittelyyn syntyneitä teorioita teoksiin, jotka ajal- lisesti edeltävät tällaista teorianmuodostusta. Valinta on täysin tietoinen ja erittäin onnistunut, sillä se tekee kunniaa teosten moniulotteisuudelle. Kuten kirjoittaja toteaa, kriittisyys ja purkava asenne eivät ole yksin- omaan jälkimodernin taiteen ominaisuuksia.

Nybergin lähestymistapa ei perustu mihinkään ole- massa olevaan metodologiseen malliin, vaan tutkimus purkaa ja rakentaa uudelleen tulkintakehystä dialogis- sa teoreettisten pohjatekstien kanssa. Tutkimuskoh- teena olevaan materiaaliin soveltuvan metodologisen välineistön ja käsitteistön luomisesta muodostuu siten yksi väitöskirjan keskeisistä saavutuksista. Tärkeim- pinä keskustelukumppaneina ovat W. J. T. Mitchellin, Mieke Balin, Hubert Damischin, Jacques Derridan ja Jean-Francois Lyotardin kaltaiset kuvan merkityksen- muodostusta sekä kuvan ja sanan eroja tai risteyskoh- tia pohtineet teoreetikot. Näiden lähtökohtien pohjalta syntyvässä tulkintamallissa kuvat näyttäytyvät diskur- siivisina, mutta niiden ilmaisykykyä ei kuitenkaan ym- märretä reduktiivisesti verbaalisen kielen kaltaisena. Lyotardin figuraalisuuden käsite tarjoaa oivallisen työ- kalun maalatun kuvan ilmiön hahmottamiseen. Tällöin kuvan merkityksenmuodostus asettuu dynaamisen liikkeeseen, joka hajottaa sekä muodon että diskursii- visen määrittymisen pysyvyyttä.

Kuvan ja sanan dynamiikkaa pohtivan teoriakehyk- sen kanssa limittäin asettuu keskustelu identiteetin performatiivista määrittymistä teoretisoineen Judith Butlerin näkemysten kanssa ja toisaalta lacanilaiseen psykoanalyysiin nojautuva subjektiuden ja ruumiilli- suuden kriittinen tarkastelu. Omakuvan ymmärtämi- nen katsojalle osoitettuina performatiiveina ja tekijänsä identiteettiä tuottavina tekoina on Schjerfbeckin teos-

ten kohdalla erityisen havainnollinen lähestymistapa, sillä ne eivät oikein suostu asettumaan perinteisen representaation puitteisiin. Schjerfbeckin omakuvien tarkastelun pohjalta Nyberg ehdottaa, että näennäisen perinteinenkin maalattu omakuva voi esittää kriittisiä kysymyksiä subjektin olemuksesta. Tutkimus kokoaa ansiokkaasti yhteen omakuvaan liittyvää teoriaa, ja tarjoaa myös tätä kautta hyödyllisiä lähtökohtia jatko-tutkimukselle.

Kärsivällinen lukija palkitaan

Nybergin käyttämä kieli on varsin huoliteltua ja tyyli-tään hienostunutta. Monimutkaiset ajatukset ja argu-mentit ovat löytäneet sujuvan ja luontevan kielellisen muodon. Lukijaa ei tosin päästetä aivan helpolla. Teo-riataustan esittely on hyvinkin seikkaperäistä, ja välillä on pitkiä jaksoja, joissa Schjerfbeckiä ei mainita lain-kaan. Sen tähden on joiltain osin vaikeaa hahmottaa teoriataustoituksen relevanssia tutkimuksen varsinais-en aiheen, eli Schjerfbeckin omakuvien kannalta. Erityisesti lacanilaiseen psykoanalyysiin kiinnittyvä teoretisointi jää osin irralliseksi ja tuntuu ehkä tarpeet-tomankin perusteelliselta. Kirjoittajalle itselleen sen syvälinen haltuunotto on epäilemättä ollut tarkoituk-senmukaista.

Lisäksi lukijaa saattaa jäädä askarruttamaan, miksi teoreettinen kehys painottuu sellaisiin keskusteluihin, jotka olivat voimakkaasti esillä 1980- ja 1990-luvuil-la, eikä aivan uusinta teoriakirjallisuutta käsitellä kuin

muutamien nimekkeiden osalta. Etenkin modernismin kysymysten kohdalla tutkimus ei näin ollen osallistu aivan viimeaikaisiin keskusteluihin. Kuvataiteen mo-dernismin abstraktiota kohti kulkevaa narratiivista on sitten viime vuosituhaten lopun alettu koetella jo aika monestakin suunnasta. Valittua teoriataustaa voi tosin puolustaa sillä, että kyseessä ovat tietyn teoria-orientaation klassiset teokset. Nybergin tutkimuksessa näitä teorioita sovelletaan sellaiseen aiheeseen, johon niitä ei ole aiemmin sovellettu. Tutkimuksessa käytetty teoriakehys onkin sinänsä aivan toimiva, mutta sitä oli-si ehkä voinut vielä hieman painokkaammin perustella.

Nyberg hallitsee käyttämänsä käsiteapparaatin poikkeuksellisen hyvin. Hienoa on myös se, miten tutkimus käy jatkuvaa kriittistä vuoropuhelua teori-ataustan kanssa. Analyysiosuudessa teoriakehystä sovelletaan monipuolisesti ja syvällisesti reflektoiden suhteessa teoksiin. Lukija siis saa lopulta palkintonsa, vaikka siihen ehkä vaaditaan hieman kärsivällisyyttä. Aivan erityisen vaikutuksen Nybergin tutkimusotteessa tekee se kunnioitus ja vakavuus, jolla hän suhtautuu kohteena oleviin teoksiin. Tuntuu suorastaan huojen-tavalta jättää tekijän biografia vaihteeksi täysin sivuun ja sulkeistaa kysymys esimerkiksi taiteilijan sukupuolesta, sillä juuri naistaiteilijoiden kohdalla elämäker-rallisuudella on ollut taipumus dominoida tulkintoja. Tässä mielessä Nybergin tutkimusotteen syvällisyyttä ja analyysin huolellisuutta voidaan pitää suorastaan fe-

ministisenä tekona. Lisäksi ilmeisenä ansiona voidaan mainita se, että Nybergin tutkimus tuo tietynlaista teo-riapuhetta osaksi suomalaista keskustelua ja ”kään-tää” sitä suomen kielelle. Toivottavaa olisi, että Nyberg laatisi tutkimustyönsä pohjalta myös kansainvälisiä julkaisuja, sillä kuten edellä jo todettiin, Schjerfbeck herättää nyt kiinnostusta maailmalla.

FT Marja Lahelma on Helsingissä asuva taidehistorian tutkija ja tietokirjailija. Hän on käsitellyt tutkimuksissaan minuuden ja identiteetin kysymyksiä sekä omakuvan problematiikkaa.